

KUBINYI ANDRÁS

Népmozgalmak Budapesten a feudalizmus korában

A mai Nagy-Budapest helyén a feudalizmus korában három város, Buda, Pest és Óbuda, továbbá számos falu állott. Óbuda a legrégebb. A régi Aquincum romjainál keletkezett, és már Árpád vezértársának Kurszánnak itt volt a szállása. Pest alapja szintén római erőd, mégis kialakulását elsősorban a kereskedelmileg oly fontos pesti rév segítette elő. A tatárjárás idején már jelentős kereskedelmi gócpont. Buda csak a tatárjárás után keletkezett. IV. Béla alapította, aki a Várhegy déli oldalán palotát is építtetett magának. Buda a középkorban királyi székhely, a város pedig számos kiváltságot élvez, az ország legtekintélyesebb kereskedelmi és ipari központja. Minden kiváltsága ellenére azonban a középkori városok, és így Buda fejlődése elé is számos akadályt gördített a feudális rendszer.

Budának a feudális erőkkel már közvetlenül alapítása után meg kellett küzdenie. 1255-ben a király vásárvámját a nyúlzigeti apácának adományozza. Így a feudalizmus legerősebb támasza, az egyház módot kapott vámjával a legfontosabb polgári foglalkozás, a kereskedelem hasznának lefölezésére. De nemcsak a budai vásárvám volt egyházi kézben. A dunai révek vámjoga még egy 1148-ból származó kiváltságlevél értelmében az óbudai káptalan birtokában volt. A fővárost Ausztriával összekötő kereskedelmi úton pedig Esztergomnál fölötték le a kereskedők hasznát a káptalan vámszedői. Az egész XIII. században véget nem érnek a perek egyrészt Buda és Pest városok, másrészt az egyházi hatóságok között. Pestnél az is bonyolította a helyzetet, hogy a város nem terjeszkedhetett, ugyanis a szomszéd falvak, Újbécs és Jenő a nyúlzigeti apácák birtokában voltak. Nem hiába volt az egyház a feudális rendszer fő támasza, fel tudta használni a király támogatását. Még IV. László is, aki pedig Fülöp fermói püspök pápai legátus budai zsinatát éppen a budai polgárok által kergette szét, amint nem volt rájuk szüksége, megerősítette az apácák budai vámjogát. Más esetben az egyház lelki kényszerrel szorította engedelmességre a budaiakat. 1289-ben Lodomér esztergomi érsek egyházi tilalom alá vetette Budát, előjáróit pedig névszerint kiátkozta, mert befogadták az esztergomi káptalan vámját kikerülő bécsi és regensburgi kereskedőket. A budai tanács kénytelen volt engedelmességet fogadni. Az egyházi fenyegetéseknek ez a gyakori és az egyház anyagi érdekében való felhasználása hozzájárult az egyházi tekintély süllyedéséhez. Az elkeseredett polgárok közt eret-

nek ideológia terjedt, és nem véletlen, hogy mindkét városban kezdettől fogva megtaláljuk az eretnekek ellen küzdő pápai csapatokat, a kolduló-rendeket. Buda első igazi forradalmi mozgalma a XIV. század elején ezért az egyház ellen irányult. Már a 90-es években arról hallunk, hogy a budaiak a Dunába hányták a káptalan vámosait, és valószínűleg az óbudai káptalannal kitört viszály miatt Gergely esztergomi érsek kiátkozta őket. III. András halála után új pápai legátus, Boccasini Miklós bíboros járt az akkor Vencel király oldalán álló Budán. Távozása után felhatalmazta a budai és pesti plébánosokat, hogy vessék tilalom alá Buda népét, ha azok újból sértik a káptalan jogait. Buda városa valóban egyházi tilalom alá került. A bekövetkezett események valószínűleg 1304-ben történtek, amikor az idősebb Vencel, a cseh király hazavitte fiát, s Buda megbízhatatlan előjáróját, Werner fia Lászlót elfogta és magával hurcolta, a vár és város kormányzását pedig Peturmannra, egy tizedbérlettel is foglalkozó budai polgárra bízta. Három évig kormányozta Budát, 1307-ig, mégpedig szuverén módon: Vencel király eltávozott, utóda, Ottó pedig csak később, rövid ideig tartózkodott a fővárosban. Valószínűleg Vencel távozása után került sor a tilalom érvényesítésére, és erre az elkeseredett polgárok megnyitották a templomokat, és az excommunicációnál szokásos összes szertartások alkalmazásával ünnepélyesen kiátkozták a pápát és Magyarország összes püspökét. Buda ezzel nyíltan elszakadt a római egyháztól és egy szakadár pap, Lajos vette át az egyházi vezetést. Bár ebben a mozgalomban, úgy látszik, egységesen vett részt a város polgársága, a patríciátus egy része már árulásra gondolt. Amint 1307-ben Werner fia László kiszabadult a cseh fogságból, Károly Róbert pártjához csatlakozott, és budai párhívei segítségével elfoglalta a várost. Peturmannnak sikerült ugyan elmenekülnie, de Lajos papot átadták az esztergomi érseknek, két városi esküdtet pedig bestiális kegyetlenséggel végeztek ki. Ezzel megszűnt a budai skizma.

Károly király, valószínűleg épp a forradalmi mozgalmak hatására, ritkán tartózkodik csak Budán, a város és a vár vezetését pedig rábízta Werner fia László halálával egy, a budai patríciusokkal összeházasodott nagybirtokos családra: Henc fia Jánosra, majd utána fiára, Miklósrá. A mellettük működő tanács tagjai is tekintélyes, birtokos polgárok, akik évtizedekig ülnek az esküdti székekben, és akiket rendszeren valamelyik rokonuk vált fel (pl. Kunc ispán és családja). A század közepe felé a vezetőréteg kezd felfrissülni a kamarabérleteknél meggazdagodó kereskedőkkel. Ez a patríciátus már kezdettől fogva nagyobb részében német volt, de a nyugati kereskedelem fejlődése a számarányt még inkább a javukra billentette. A század közepén a város vezetésében változás következett be, a király kettéválasztotta a rektor funkcióját: a Vár élére kinevezett köznemesi várnagy került, míg a város előjáróját, a bírót a polgárok évente választották. A bíró és a mellette működő 12 tagú tanács azonban a zömében német patríciátusból került ki.

A szűk patrícius vezetőréteg és a zömében iparosokból kikerülő városi polgárok között szükségképpen kiéleződtek az ellentétek, amelyek

az 1402. évi áprilisi bíróválasztás alkalmával robbantak ki. Az iparosok, akik közt feltehetően sok magyar volt, Frigyes fia András mészáros, Lőrinc szűcs és a kis Rigolinus vezetésével átvették a hatalmat, elkergették a patrícius tanácsot és az új tanácsot 24 tagúra bővítették ki. A bíró András lett. Nem egész két évig vezette a várost ez a demokratikusabban megválasztott, a városi dolgozó tömegekre támaszkodó tanács. A király, aki abban az időben Nápolyi László pártja ellen harcolt, és aki 1403-ban Makrai Benedek lázadóit Pest mellett verte meg, egyelőre nem avatkozott be a város ügyeibe. Csak 1403 decemberében látta elérkezettnek az időt a polgárokkal való leszámolásra. Visszahelyeztette a régi tanácsot, és eltiltotta a 24 tagú tanács választását. Elrendelte, hogy esküdt vagy bíró ezentúl csak birtokos lehet, tehát írásban is elismerte a patríciusok jogait. Ezt a rendeletet sem tartották azonban a Rauczán Péter vezette patríciusok elegendőnek, és újabb parancslevelet eszközöltek ki az uralkodótól az 1404. áprilisi tisztújítás előtt. Ebben kimondja a király, hogy az 1402-es mozgalom vezetőit soha sem szabad megválasztani városi tisztségekre. A német patríciusok még tovább mentek. Amikor a század első évtizedeiben írásba foglalták Buda szokásjogát, belevették az idézett királyi rendeletek tartalmát is, azonban azzal bővítve, hogy bírónak csak olyan birtokos polgárt lehet választani, akinek mind a négy nagyszülője német volt. A tizenkét esküdt közül viszont tíznek németnek kellett lenni. A patríciátus német jellegének ilyen kihangsúlyozásával bonyolította a problémát, a társadalmi ellentétek a következőkben nemzetiségi köntösben jelentkeztek.

A század 30-as éveiben a zömében magyar céhpolgárság vezetője Ötvös János volt. Már 1436-ban találkozunk vele egy az egyháziakkal kitört viszályban. 1439-ben a németek elfogták és titokban meggyilkolták. Amikor a Duna kivetette hulláját, a város magyar lakossága felázadt. Megtámadták a gazdag kereskedők házait, és hogy a nemzetiségi jelszavakat hangoztató tömeg társadalmi forradalomra tört, mutatja az, hogy a magyar kereskedőknek sem kegyelmeztek. Úgy látszik, hogy a nép harcra serkentésében eretnek ideológiáknak is hatásuk lehetett, mert a mozgalom lecsendesítésébe beavatkozott a pápai inkvizítor, Marchiai Jakab is, akit a nép azzal kergetett el, hogy „az Isten is velünk van”. Bár a király katonasága leverte a mozgalmat, az nem volt teljesen eredménytelen. Megszűnt az eddigi választási rendszer. Ezentúl az egyik évben német, a másik évben magyar bírót kellett választani, és a 12 esküdt felét ugyancsak a magyarokból választották. A választás lebonyolítására a lelépő tanács kijelölt egy 100 tagú választói testületet, amelyben 50 magyar volt, és ez választotta meg az új tanácsot. Persze ez a módszer is igen távol állott a demokráciától. Az új rendszer kettőt jelentett: egyrészt azt, hogy magyar polgárok is kerültek a patríciátusba, másrészt azt, hogy a patríciusokon kívül ezentúl a városi középrétegek vezetői, a céhmesterek is beleszólnak a város irányításába. Az 1439-es mozgalom, bár nemzetiségi jelszókkal indult, végeredményben osztálymegmozdulás volt. A plebejus néptömegek, céhlegények, szőlőkapások stb. spontán megmozdulása eldöntötte a patríciátus és a

középrétegek harcát: behozta a középrétegeket a hatalomba. Ezzel megtört ezek forradalmi lendülete, kiegyeztek a patríciusokkal, és így a plebejusok magukra maradtak.

Ezentúl a plebejusok többnyire egyedül lépnek fel. Nem alakult ki azonban még megfelelő vezetői egyéniség, nem volt forradalmi ideológiájuk sem, mozgalmaik ösztönös jellegűek maradtak. Ilyen volt az 1496. évi mozgalom, amikor az idegen kereskedők ellen fordult a nép, de később, és ez jelentős, a főpapok házait is megrohanta. Ez a nép egyházellenes, antifeudális érzelmeire vet fényt. A plebejus rétegek csatlakoztak 1514-ben Dózsához is.

Ebben az időben Pest is tekintélyes város, sőt kereskedelmi jelentőségében eléri Budát. A magyar lakosú város az állatkereskedelem központja volt. Pest irányítása szintén egy kereskedő és szőlőbirtokos réteg kezében volt, de az iparosság itt is kiharcolta a tanácsba való bejutást. Ennek idejét nem tudjuk pontosan meghatározni. Az 1479. évi pesti tanácsban már két iparos-nevet viselő esküdt ül (pajzsgyártó és vászonkészítő), míg 1497-ben már a tanácsstagok fele iparos (egy pajzsgyártó, három szűcs, egy-egy kőműves és csapó). Dózsa forradalmához, úgy látszik, hogy ezek a középrétegek is csatlakoztak, Száleresi Ambrus vezetése alatt. Kétarcúságuk azonban itt is kinyílvánult, a forradalom felfelé menő szakaszán támogatták azt, de mindig készen állottak a kompromisszumra, sőt az árulásra. Így történt 1514-ben is. Az elvesztett gubacsi csata után Száleresi és polgártársai nem voltak hajlandók harcolni tovább a forradalomért, hanem abbahagyták a harcot.

Buda eleste 1541-ben nagyon megváltoztatta a város helyzetét. A török hódítás révén Buda és Pest lakossága kicserélődik. A németek eltűnnek, a magyarok mellé török, délszláv, cigány lakosok telepednek. A Várban erős török őrség állomásozik, a lakosság mozgalmairól nincs tudomásunk. Amint Buda 1686-ban felszabadul, a kamara németeket telepít a majdnem teljesen elpusztult városokba. Buda délszláv kisebbséggel rendelkező német város lett, Pest is zömében német, de itt több magyart találunk, mint Budán. A Zichy-család jobbágyfalujává süllyedt magyar Óbudára a városi kiváltságlevelekért harcoló lakosok mellé a földesurak szintén németeket telepítenek, a XVIII. század közepére Óbuda is németté válik.

A XVIII. századi Buda és Pest európai értelemben kisváros, gazdasági élete teljesen a feudális városokra hasonlít. Ipara még céhes jellegű, manufaktúrák csak a század végén kezdenek alakulni. A lakosság tekintélyes százaléka még a mezőgazdaságból él. A városi osztályharc teljesen kezdetleges formák között folyik még. Csak a céheknél látunk mozgólódásokat. A céhlegények mozgalma még felemás jellegű: nem kívánják megszüntetni az eddigi rendszert, remélik, hogy egykor maguk is mesterré válnak, csak helyzetükön akarnak segíteni. Ennek ellenére harcuk jelentőségét nem szabad lebecsülni, az évszázados legény-mester küzdelmekben a proletariátus őse kidolgozza azokat a harci eszközöket, amelyeket majd utódaik fognak a burzsoázia ellen alkalmazni. E kezdeti céhmozgalmaknak mind a két főfajtáját, az

inkább múltra mutató elvándorlást, és a jövőre mutató sztrájkokat megtaláljuk Pest-Budán. Előbbire legjobb példa a pesti gombkötőlegények 1731-es Óbudára szökése, ahol, mivel nem volt céhkényszer, egy részük mozgalmuk eredménye után is ottmaradt. Sztrájkról van már adatunk nem sokkal a török kiűzése után. 1695-ben a budai péklegények sztrájkolnak. A század elején kádár, asztalos, lakatos és kőműves sztrájkokról tudunk. A kovácslegények 1715. évi sztrájkja alkalmaival a mesterek oldalán álló városi hatóság vasra vereti a sztrájkoló legényeket. A legények érdekeik védelmére szervezkednek, és anyagi alapul legényládákat alapítanak. Bár a pesti tanács 1726-ban tiltja, ezek mégis megmaradnak. A különböző városokban működő legényszervezetek kapcsolatban állanak egymással, és így közös erővel tudnak felépni a mesterek ellen. Pl. amikor 1733-ban egy budai cipészlegény sztrájk alkalmaival a hatóság 21 legényt börtönbe vet, és csak 8 legény hajlandó felvenni a munkát, erről a pesti legényszervezet körlevélben értesíti az esztergomi, komáromi, győri és pozsonyi legényszervezeteket azzal, hogy tiltsák meg tagjaiknak a Budára utazást addig, amíg a budai legények sorsa rendbejön, nehogy a budai mesterek munkaerőhöz jussanak.

Amíg Buda és Pest mesterlegényei a céhkötöttségek ellenére is rendelkeztek bizonyos polgári szabadságjogokkal, és feudális terhek nem sújtották őket, addig Óbuda népe földesúri hatalom alatt nyögött. A középkorban királynéi város Óbuda a XVII. században a Zichyek jobbágyfaluja lett, és bár mezővárosi jogokat nyert, lakosságát mégis terhelték feudális jellegű földesúri terhek. A földesúr később szerződést kötött óbudai jobbágyaival, amelynek értelmében ezek nem egy sérelmes jobbágyi szolgáltatástól megszabadultak, illetőleg módot kaptak azok mérsékelt áron való megváltására. Amikor a kincstár 1766-ban visszaszerezte Óbudát a Zichyektől, Grassalkovich kamarai elnök is fenntartotta a régi szerződést. A kamarai földesúraság sem változtatott azonban Óbuda jobbágyközségi jellegén. Időközben az úrbéri terhek országos rendezése idején mód nyílt a földesúrnak a régi szerződés megváltoztatására. A lakosság előre tartott attól, hogy az új úrbéri szerződéssel helyzete rosszabbra fog fordulni, és így az 1772. január 7-i tisztújítás alkalmaival megtagadták a választást. (A tiszttartó ugyanis, aki a jelölési jogot gyakorolta, a népnek meg nem felelő egyéneket jelölt bírónak.) Ferberth tiszttartó erre letartóztatott három „főkolompos”-t azonban a fellázadt nép kikényszerítette szabadon bocsátásukat. Ezzel azonban nem szűntek meg Óbuda bajai. Mária Terézia 1772. május 12-én hatálytalanítja a Zichy-féle szerződést, behozza a robotot, és más téren is ront az óbudaiak helyzetén. A község népe nem nyugodott bele ebbe az igazságtalan döntésbe. 1772 és 1776 között tizenhatszor jár óbudai deputáció Bécsben, de ezek csak részleges eredményeket érnek el. Ezért aztán 1777-ben újabb megmozdulásra került sor, amit azonban az uradalom könnyűszerrel elfojtott. További folytatás nem lett, mert II. József alatt enyhébben bántak az óbudaiakkal. A mozgalom nem vezetett eredményre, a testvérvárosok polgársága nem érezte érdek-társának az ugyan hasonló foglalkozást űző, de jobbágyorsban élő

szomszédait. Amíg a század elején még a pesti jegyző volt a szabad királyi városi jogokért küzdő óbudaiak egyik vezetője, most senki sem állott ki értük.

Buda és Pest a századforduló előtt országos jellegű forradalmi mozgalmak központja lett. Az egyetem és a kormányzéseknek ide helyezése révén megnőtt a két városban az ország lakosságához képest az értelmiség aránya. Ez, a zömében a nemességből, kisebb részében a polgárságból származó réteg jó része telítve volt haladó eszmékkel. Sokan lelkesedtek demokratikus reformokért, szabadkőműves páholyoknak voltak tagjai, és erősen hatottak rájuk a francia felvilágosodás eszméi is. Nem egy közülük az osztrák gyarmati elnyomás megszüntetését kívánta, és ebben megegyeztek a középnemesség patrióta szárnyával. Magyarországon a kezdetleges városi fejlődés miatt a polgári haladásért folyó harcnak nem lehetett a polgárság a vezető ereje, így a Pest-Budán megalakuló radikális olvasóköri tagjai, akik közül a jakobinus mozgalom vezetői kikerültek, értelmiségi és nemesi elemek voltak, tulajdonképpen polgár alig van köztük. Mégis, a jakobinus mozgalom a fővárosból indult ki, itt élő értelmiségiek állottak az élén, tehát joggal sorolhatjuk fővárosunk haladó hagyományai közé.

A jakobinus mozgalomnak csak igen kevés kapcsolata volt a pest-budai polgárokkal. Ez azonban érthető: a városi vezető réteg nemesi volt, még az országgyűlésen sem tiltakoztak a városok nemesi vezetői a városellenes törvénytervezet ellen. Pedig a városok gazdasági fejlődése lassan megindult. A 90-es évek országgyűlési bizottságaihoz a legtöbb gazdasági vonatkozású javaslat a városok részéről épp Budától és Pesttől érkezett, ami már bizonyos gazdasági fejlettségre utal. Erősödött a kereskedelmi tőke is, és egyre több manufaktúra alakult. Ezek azonban szakmunkás hiánnyal küzdöttek. Többnyire külföldről kellett szakmunkásokat behozni, mert a céhes iparban nem igen állott rendelkezésre megfelelő munkaerő. A manufaktúratulajdonos tehát magasabb bért fizetett az országban szokásosnál szakmunkásainak, és valószínűleg ez is egyik oka annak, hogy nem tudunk sztrájkokról a manufaktúrákban 1848 előtt.

Míndez azonban csak elősegítette a céhek válságának kiéleződését. A céhes ipar erős bel- és külföldi tőkés versennyel küszködött. Nem egy mester gyári termékek árulására kényszerült. Életszínvonaluk fenntartását csak a munkaidő felemelésével és a munkabérek lenyomásával érhették el. A céhek még inkább elzárkóznak, a mesteri felvételt mindenképpen megnehezítik. A céhlegények nagy tömegének nincs már reménye a mesterré váláshoz, a céhszervezet akadályozza őket. Egyre többen szöknek meg és költöznek olyan területre, ahol a céhszervezet kötöttségei nem érvényesülnek. Újpest alapítása a 30-as években ezzel áll kapcsolatban. Az alapító szerződés már eltiltja a céhalapítást, és így rövid idő alatt tekintélyes, de céhmentes ipari település született Pest határán. De a vidékre szökéseknél sokkal jelentősebbek, és a XVIII. századiaknál is gyakoribbak a céhlegények sztrájkjai. Mozgalmaikat a múlt században alakult legényszervezetek irányítják. Gyakoriatok azok a — már

a XVIII. században tapasztalt — jelenségek is, amikor a legényszervezetek levelezéssel bojkott alá vetik mestereiket. A sztrájkok kitöltik az egész félszázad történetét. Legjelentősebb közöttük a cipészlegények 1836. évi mozgalma. Már 1835-ben írásba foglalták sérelmeiket, amelyek között meg kell említenünk az elhelyezésükkel kapcsolatos panaszt: a mesterek nem adtak ágyat nekik, földön aludtak, és ezért többen megbetegedtek. 600 cipészlegény több napos sztrájkja adott nyomatékot kívánságaiknak. A városi tanács egyeztetni próbált, a legények eltávozással fenyegetőztek. Intézkedés azonban nem történt, és ezért a következő, 1836-os év tavaszán a legények újból beszüntették a munkát. A legények egységes fellépése megakadályozta a néhány sztrájktrórt is a munka felvételében. Mivel kívánságaik nem teljesültek, a legények a vándorkönyvek kiállítását is kérték. A városi előljárásság ki is adta a könyvet 200 legénynek, remélve, hogy ezek eltávozván, a többi könnyebben tudják engedelmességre szorítani. A legények azonban nem távoztak el, és ezért a városi uralkodó osztály erőszakos eszközökhöz nyúlt. Igénybe véve a katonaság segítségét is, a városi rendőrség megtámadta a legényszállást és 89 legényt letartóztatott.

A XIX. századnak 1848 előtti legnagyobb pest-budai forradalmi mozgalma, az 1831-es koleramozgalom azonban már nem céhmozgalom. A párizsi forradalmak hatására a pesti radikális értelmiség már a lázadás kitörése előtt szervezkedni kezdett; röpiratokat gyártottak, amelyben lefektetett követeléseiket 1848 valósította meg. A forradalom kitörésére a kolera miatti vesztegzár adott közvetlen okot. Az egyetemi hallgatóknak sikerült a munkásságot maguk mellé állítani, a tömeg vörös zászlók alatt vonult fel. A hatóságok katonaságot vetettek be, a kitört harcban hét felkelő meghalt, tizennégy súlyosan megsebesült. A halottak és sebesültek több, mint fele munkás volt.

A század közepe felé egyre jobban nő a nyomor, vidékről egyre többen költöznek Pestre, megnő az ipari tartaléksereg. Újpesten kívül a Pest környéki jobbágyfalvakban is ugrásszerűen megnő a házatlan zsellérek száma. Ezek, a városban munkaalkalmakat kereső, de a drágaság miatt külterületen letelepedő zsellérek a későbbi peremterületi lakosok ősei. A céhlegények most kezdik észrevenni, hogy a feudális céhrendszer nem nyújt nekik semmi reményt helyzetük megváltoztatására, és ezért most már céhellenes hangokkal is találkozunk a céhlegény mozgalomban. 1847 januárjában a céhlegények fáklyásmenetben vonultak Nyáry Pál Pest megyei másodalispán elé, követelve a céhek és a privilégiumok megszüntetését. Találkozunk az első manufaktúramozgalommal is, az óbudai hajógyár magyar szakmunkásai tiltakoznak az ellen, hogy kevesebb bért kapnak a németeknél.

Ebben a helyzetben találja Pest-Budát az 1848-as szabadságharc kitörése. Nen feladatunk a március 15-i események taglalása: köztudomású, hogy a Petőfi-vezette radikális értelmiségi ifjúságnak a főváros népének fellépése adta meg a döntő szót, és az is, hogy a forradalom későbbi szakaszában is a baloldal támaszát Pest népe jelentette, így a szeptemberi fordulat alkalmával.

A céhlegények rögtön a forradalom győzelme után felléptek a céhek eltörlésének követelésével. Március—áprilisban sorra követelik a különböző céhekhez tartozó legények a céhrendszer eltörlését. Sorozatos sztrájkokkal próbáltak nyomatékot szerezni követeléseiknek. Vezetőjük egy Kecskés Ede nevű ügyvéd volt. A kormánynak és a céhmestereknek a mozgalom elnyomására különleges módszerekről kellett gondoskodniuk. Sikerült is a mozgalmat kettészakítani. Felhasználták Glembay Károly ipariskolai tanárt, aki szintén fellépett a céhrendszer eltörlésének követelésével, de azt forradalmi út helyett kérvényezéssel próbálta elérni. Így a mozgalom kettészakadt, és ez módot nyújtott a hatóságoknak a rend helyreállítására. Ugyancsak a forradalmi mozgalmaktól való elterelés célját szolgálta a céhmesterek által kiprovokált zsidóellenes uszítás.

A még fél lábbal a feudalizmus talaján álló, önálló kismesterei létről álmodozó céhlegények mozgalmánál sokkal eredményesebb volt az öntudatos, igazi munkások mozgalma. A nyomdászok április végén kezdett és Táncsics által is támogatott béremelő mozgalma győzelemmel járt. Amikor május 12-én kijelentették, hogy ha követeléseiket nem teljesítik, május 15-én beszüntetik a munkát, a kormány közbelépett, és így megszületett az első kollektív szerződés.

J E G Y Z E T E K

Budapest középkori történetére nézve még ma is a legfontosabb irodalom: *Salamon F.*, Budapest története. Bp. 1885, II—III. köt. Bár sok tekintetben elavult, mégis a benne feldolgozott anyag gazdagsága miatt ma is használható. Ahol külön nem említünk forrást, ott Salamon művét használtuk fel. Kurszán várára: *Györfly Gy.*, Kurszán és Kurszán vára, Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. — A pápa kiátkozásának időpontja nincs az irodalomban kellőképpen megállapítva. *Salamon i. m.* II. köt. 285. old. 2. jegyzet 1302-re teszi, mivel a pápai legátus akkor adta ki a budaiak egyházi tilalom alá vetésére a rendeletet, ami viszont kiváltója lett a budaiak pápaellenes fellépésének. Az esemény legrészletesebb leírását a Képes Krónika nyújtja (*Szentpétery I.*, *Scriptores rerum Hungaricarum*. Bp. 1937, I. köt. 481). A krónika előadja, hogy amikor Vencel cseh király eljött fiáért, Vencel magyar királyért, és azt hazavitte Csehországba, fogságba vetette Verner fia László budai rektort, és azt is magával hurcolta. Ennek elmondása után ismerteti a pápa kiátkozásának esetét. Ezek szerint a kiátkozásnak a gyermek Vencel távozása után kellett megtörténnie. Maga a forrás még azzal is alátámasztja ezt, hogy elmondja, miszerint az esemény idején Peturmann kormányozta Budát, akit viszont Vencel a fogságba vetett László rektor helyébe nevezett ki. Vencel távozásának idejét pontosan ismerjük, 1304 augusztusában vitte haza atyja (*Sebestyén B.*, A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp. é. n. 31). Így tehát a pápát csak ez után az időpont után átkozhatták ki. Ezt egyéb adatok is alátámasztják. Amikor az udvardi zsinat újból kiátkozza a budaiakat 1307-ben, név szerint említi Peturmann egy társával, mint akik arra kényszerítik a budaiakat, hogy skizmatikus papok miséit hallgassák (*Knauz*, *Monumenta ecclesie Strigoniensis*. II. köt. Strigonii 1882, 573). Véleményünk szerint Vencel 1304. évi távozása előtt a budaiak forradalmi cselekedete el sem képzelhető. Vencel 1301 és 1304 között zömében Budán tartózkodott, kíséretében voltak püspökök, tehát nem valószínű, hogy a budaiak a királyi vár szomszédságában ki merték volna átkozni a pápát és a magyar püspöki kart. Azonban az esemény nem történhetett sokkal

1304 augusztusa után sem. 1305. december 6-án Ottót választották királynak, akit szintén magyar püspökök koronáztak meg, aki tehát szintén nem engedhette meg, hogy a budaiak ezeket kiátkozzák. — 1304 augusztusa és 1305 decembere között azonban Budán vacuum iuris állott be, Vencel már nem uralkodott, Ottó még nem, Károly uralmát pedig Buda nem ismerte el, tehát a budai tanács szuverén fejedelem módján kormányozhatta városát. — Kunc ispán: *Csánki D.*, Kunc ispán majora Budán. *Századok* (1906) 685. kk. — A XV—XVI. századi városi mozgalmakra: *Szücs J.*, Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955, 278. kk., és *Székely Gy.*, A huszitizmus és magyar nép. *Századok* (1956) 331. kk., 556. kk. — A pesti tanácsra: 1479: Országos Levéltár. Ft. Erdélyi Múzeum lt. 110; 1497: Uo. Dl. 61905. — A XVIII. századi fejlődésre és különösen az óbudai mozgalmakra: *Gyömrői S.* kéziratban maradt munkáját használtuk fel: Budapest gazdaságtörténete a feudalizmus korában. II. köt. Akadémiai Könyvtár Kézirattára. — A jakobinus mozgalomra: *Benda K.*, A magyar jakobinus mozgalom története. Bp. 1957. — Újpest alapítására: *Kubinyi A.*, Adatok Újpest 1848 előtti történetéhez. Tanulmányok Budapest múltjából. XI. köt. Bp. 1956, 277. kk. — Az 1831. évi koleramozgalomra: *Barta I.* e kötetben megjelenő tanulmánya. — A XIX. század első felének mozgalmaira: *Mérei Gy.*, A magyar céhrendszer 1848 előtt. *Századok* (1948) 60. kk. és *Mérei Gy.*, Magyar iparfejlődés 1790—1848. Bp. 1951. — Az 1848-as eseményekre a fentiekben kívül még: *Spira Gy.*, A magyar forradalom 1848—49-ben. Bp. 1959.

Dolgozatunk folytatása — Pamlényi Ervin tollából — A Tanulmányok következő kötetében fog megjelenni.

A. Кубиньы

НАРОДНЫЕ ДВИЖЕНИЯ В БУДАПЕШТЕ В ЭПОХУ ФЕОДАЛИЗМА

Среди городов Венгрии богаче всего революционные традиции города Будапешт, образованного в 1873 г. слиянием городов Буда, Пешт и Обуда. В середине XIII века образовался город Буда, который до начала турецкого владычества (1541 г.) был столицей Венгрии. Первые три столетия жизни этого города полны борьбой против феодальных сил и их союзника — городского патрициата. В XIII—XIV веках наблюдаются выступления скорее против идеологического и помещичьего засилия Церкви, в то время как в XV—XVI веках — хотя без прекращения вышеупомянутых движений — наибольшее значение приобретает борьба против городского патрициата. После изгнания турок в городах Буда и Пешт повторяются выступления цеховых подмастерьев, а в середине XIX века классовую борьбу представляли уже забастовки промышленных рабочих, в то время как в городе Обуда бюргеры боролись против стремления помещиков, превратить их в крепостных. Бюргеры городов Пешт и Буда были заинтересованы в якобинских движениях 1790-ых годов, а 15 марта 1848 года именно в этих городах вспыхнула революция 1848 года.

Középkori magyar városprivilegiumok

A középkori magyar városok kialakulásának kérdésével történe-szeink közül utoljára Pleidell Ambrus foglalkozott.¹ Tanulmányának megjelenése idején még általánosan elfogadottnak számított az a nézet, hogy a magyarországi városok kizárólag nyugati telepéseknek köszönhetik létrejöttüket. Ezt a felfogást akkoriban nemcsak a német kutatók tették magukévá, hanem a magyar tudomány képviselői is. Hóman Bálint 1908-ban Árpád-kori városainkról megjelent munkájában még annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a nomadizáló magyarság ugyanúgy nem volt városalkotó, mint a honfoglaláskor itt talált szlávok, a város intézménye ennél fogva nálunk ugyanúgy nyugati eredetű, mint ahogyan a lengyel és orosz városok is a német városi intézmény filiáiként jöttek létre.² Hóman még hangsúlyozta, hogy hazánkban nemcsak német, hanem más nyugati hatással is számolnunk kell, a német Kaindl³ és Schünemann⁴ azonban már kizárólag a német városi polgárság meggyökerezésében látta a középkori magyar városok eredetét és más hatást nem volt hajlandó elismerni.

Hóman felfogása bizonyos fokig érthető. A századforduló nyugati polgári irodalma a középkori városról olyan — elsősorban jogi természetű — képet rajzolt meg, amely még a nyugat-német városokra sem állta meg minden esetben a helyét, nem beszélve a mi korai városainkról. Az elmúlt évtizedek során azonban a középkori városokról alkotott felfogás ugyanúgy megváltozott, mint ahogyan ma már elavultnak kell tekintenünk Hómannak azt a felfogását, hogy a X—XI. századi magyarság kizárólag lovasnomád életformát élt, s ezért a városok létrehozására teljesen alkalmatlan volt.

A két világháború közti időben előtérbe került a nyugat-európai (Alpokon túli) városok kialakulásának kérdése. A hosszú időt igénybe vevő és még ma is folyamatban levő kutatás első eredményeit néhány évvel ezelőtt H. Planitz⁵ és E. Ennen⁶ foglalta össze. Munkásságuk elsősorban azt a már régebben ismert tényt erősítette meg, hogy a nyugat-európai középkori város gazdasági, települési és társadalmi tekintetben kettősség szülötte. A kettősség egyik tagját az uralkodó székhelye, igazgatási vagy egyházi központ alkotta — ezt *civitas*nak nevezik, a másik tagját a — *wik*nek nevezett — kereskedőtelepben kell keresnünk. Továbbra is érvényes Pirenne-nek az a megállapítása, hogy a két elem közül a kereskedőtelep volt a mozgékonyabb, dinamikusabb. A két telep össze-